

SÖREN URBANSKY | MARTIN WAGNER

CHINA EN RUSLAND

VIER EEUWEN GEDEELDE GESCHIEDENIS

INLEIDING

‘Zonder voorspellingen te doen voor de lange termijn, kun je zeggen dat onze samenwerking voor 10.000 jaar is bezegeld,’ verzekerde Mao Zedong zijn ambtgenoot uit de Sovjet-Unie. ‘In dat geval hoeven we elkaar pas over 9999 jaar terug te zien om over onze samenwerking in de daaropvolgende 10.000 jaar te praten,’ antwoordde Nikita Chroesjtsjov. Mao’s boude prognose kwam niet uit.¹ Maar deze dialoog tussen de leiders van de communistische partijen van China en de Sovjet-Unie in 1958 laat zien dat er voortdurend sprake was van een discrepantie tussen broederlijke retoriek en tegengestelde belangen van de beide staten, die ook hun tijdgenoten al bezighield – en dat niet zonder ironie. Momenteel wordt in Moskou en Peking opnieuw de loftrompet gestoken voor een gezamenlijke alliantie. De frases waarmee de staatshoofden Xi Jinping en Vladimir Poetin de bilaterale betrekkingen in het nieuwe millennium omschrijven – als ‘grenzeloze vriendschap’ bijvoorbeeld² –, klinken onheilspellend, maar tegelijk ook vermoeiend. Want ook achter deze woorden gaan zowel gemeenschappelijke belangen als grote rivaliteit schuil.

De verhouding tussen China en Rusland is een bepalende factor voor de wereldpolitiek. Op lange termijn zou het scenario van een autoritaire alliantie tussen Poetin en Xi weleens veel grotere gevolgen kunnen hebben dan het bondgenootschap tussen de twee communistische staten halverwege de twintigste eeuw. De Volksrepubliek is het land met wereldwijd het op een na grootste bevolkingsaantal, Rusland is qua oppervlakte de grootste staat ter wereld. Beide landen zijn atoommachten en lid van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. China is de belangrijkste

exportnatie, Rusland het land waar de meeste grondstoffen voor- komen. Hoewel de mondiale economische vervlechting sinds de coronapandemie en Ruslands oorlog tegen Oekraïne is teruggelopen, blijft de internationale afhankelijkheid van de beide groot- machten enorm. Hun onderlinge afhankelijkheid nam sindsdien zelfs aanzienlijk toe.

Als autoritair blok provoceren China en Rusland steeds open- lijker de Verenigde Staten, de Europese Unie en alle andere demo- cratieën ter wereld. Hun in een overeenkomst vastgelegde geopolit- tiek handelen legt de kwetsbaarheid bloot van een wereldorde die op regels gebaseerd is. Hun streven is die te overwinnen. Sterker nog, de aanval van Rusland op Oekraïne maakt duidelijk dat in elk geval Moskou met zijn neo-imperiale doelen bereid is die strijd weer met militaire middelen te voeren. De regering van China houdt het oorlogsgewoel in het hart van Europa nauwlettend in de gaten. Wat dat voor Taiwan betekent, zal de tijd leren.

Historisch gezien was in de regel een imperium de vorm van staatsinrichting. Van de huidige grootmachten hebben echter al- leen de Volksrepubliek China en de Russische Federatie een impe- riale continuïteit in stand gehouden. Zowel de machthebbers in Peking als die in Moskou funderen hun neo-imperiale ambities op hun geschiedenis. Terwijl China pretendeert voort te bouwen op de erfenis van het Chinees-Mantsjoerijse Qing-rijk (1644-1911), legt Rusland verbanden met de Sovjet-Unie en het rijk van de Roma- nov-dynastie (1613-1917). Die continuïteitslijnen zijn gekunsteld.³

Hun imperiale houding liet aan beide kanten een historische last achter. Ofschoon China zelf altijd een grootmacht was, ver- weet zijn elite Rusland herhaaldelijk zich imperiaal te gedragen: de Sovjet-Unie zou bijvoorbeeld hebben geprobeerd een heers- chappij van 'nieuwe tsaren' in te richten.⁴ In Rusland slaat dan juist weer het verhaal aan over 'het gele gevaar', het spookbeeld dat voortkomt uit een diepgewortelde angst voor het Oosten.

Ook de door Mao en Chroesjtsjov, Xi en Poetin gebezigde su- perlatieven klinken eigenaardig. Ze geven aan dat de Chinees-Rus- sische betrekkingen een logica volgen die niet past binnen de

gangbare verklaringsmodellen van de diplomatieke geschiedenis of politieke wetenschappen. Ongetwijfeld dienen bloemrijke vriendschapsbetuigingen de historische rivaliteit te verdoezelen. Het unieke van de relatie tussen de beide landen zit in iets anders: hun territoriale uitbreiding, demografische belang, economische potentie en niet in de laatste plaats hun militaire kracht brengen de buurlanden China en Rusland in een concurrentiepositie waaraan ze zich niet kunnen onttrekken. Als multi-etnische landimperia of autoritaire dictaturen delen ze de mogelijkheden, maar ook de uitdagingen van een heerschappijvorm die fundamenteel verschilt van rechtsstatelijke democratieën. Tegelijkertijd waren hun historische referentiekaders lange tijd verschillend: terwijl Rusland al zijn energie in Europa stak, kampte China met strubbelingen met Rusland, Europa en Japan. Sinds eind twintigste eeuw worden hun machthebbers verbonden door een gemeenschappelijke vijand: de liberale wereldorde. Hun relatie kent geen gelijke – China en Rusland hebben met geen enkel ander land ter wereld een soortgelijke lotsverbintenis als met elkaar.

De betrekkingen tussen China en Rusland kennen een bijzondere geschiedenis. Het Russische Rijk was de eerste Europese macht waarmee het keizerrijk China een verdrag ondertekende en diplomatie op basis van gelijkwaardigheid bedreef. Ondanks alle wisselingen in hun staatsvormen – van monarchaal imperium en communistisch rijk tot autoritair geregeerde staat – stonden en staan ze in rechtstreekse uitwisseling met elkaar, en dat niet zonder breuken, misverstanden en toevalligheden.

De Chinees-Russische betrekkingen zijn niet in de laatste plaats zo bijzonder door hun geografische ligging als buurlanden op het Euraziatische continent. Rusland strekt zich tegenwoordig uit over elf tijdzones – van de Oostzee tot de Grote Oceaan. China is een land met vijf klimaatzones – van het subarctische Amoergebied tot het tropische eiland Hainan. De twee staten worden gescheiden door een ongeveer 4000 kilometer lange grens. Tot het begin van de twintigste eeuw – toen Mongolië nog bij het Chinese keizerrijk hoorde en de Centraal-Aziatische staten een deel van

het Russische Rijk vormden – was de grens tussen de twee imperia met ongeveer 12.000 kilometer veruit de langste landsgrens ter wereld. Ondanks hun nabijheid blijven de samenlevingen in beide landen op afstand van elkaar. Het gemeenschappelijke grensgebied is vooral één ding: een dunbevolkte periferie van twee grote staten. Tot in 2022 was de Amoer een rivier zonder bruggen. Nu zijn er niet meer dan twee oeververbindingen over een grensrivier met een lengte van 2000 kilometer. Deze gebrekkige verbinding staat symbool voor de afstand tussen beide buurlanden, ondanks dat Peking en Moskou politiek de rijen hebben gesloten.

Door de eeuwen heen bleven de Chinese en Russische samenlevingen vreemd voor elkaar. De politieke centra van beide rijken liggen op grote afstand van elkaar en van de gemeenschappelijke staatsgrens. In het interimperiale tussengebied leefden tot in de twintigste eeuw mensen die zichzelf noch als Russisch, noch als Chinees zagen. De etnisch dominante groepen in de twee landen staan tot op heden ver van elkaar af – qua cultuur, taal en religie. Waar het hun aan ontbreekt is een gemeenschappelijke culturele basis, een canon van mythen, hoewel ze wel wat historische ervaringen delen. De retoriek van de alliantie, de culturele andersoortigheid en de historische conflicten zijn met elkaar in tegenspraak en dat kan met steeds verder aangedikte frasen over hun vriendschap nog maar nauwelijks worden verhuld. Die ambivalentie zullen we in dit boek grondig nagaan.

Dit boek is een korte geschiedenis van een lange relatie. Die geschiedenis begint in 1618 met de eerste expeditie van een Siberische verkenners naar Peking en loopt tot aan de hechte samenwerking van Xi en Poetin op het geopolitieke toneel naar aanleiding van de grote Russische invasie in Oekraïne in 2022. De verhouding tussen de twee staten en hun bevolking beschouwen we op drie niveaus: allereerst interpreteren we de historische momenten die zorgden voor een verandering in de betrekkingen tussen de twee landen en die achteraf vaak tegenstrijdig werden uitgelegd. Enkele van deze beslissende momenten zijn tegenwoordig grotendeels in vergetelheid geraakt of verdrongen, in Rusland bijvoorbeeld de –

vanuit Chinees oogpunt – ‘ongelijke’ verdragen die halverwege de negentiende eeuw werden gesloten, of aan beide kanten bijvoorbeeld de grensconflicten in 1969. Ten tweede wordt in het boek de buitenlandpolitiek van beide landen geanalyseerd vanuit hun binnenlandse politiek op dat moment. De communistische revolutie in Rusland of het opengaan van China in het kader van kapitalistische hervormingen bijvoorbeeld werd in het betreffende buurland diepgaand bediscussieerd – soms anticiperend op hun eigen toekomst. De Chinees-Russische betrekkingen werden ten slotte beïnvloed door de internationale machtsverhoudingen en veranderingen daarin hadden telkens weer verschuivingen in de staatsorde tot gevolg. Ruslands territoriale uitbreidingen in China, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie of China's initiatief voor de Nieuwe Zijderoute maakt duidelijk dat die relatie was ingebed in de imperiale wedloop in de negentiende eeuw, de strategische driehoek in de Koude Oorlog tussen de Sovjet-Unie, China en de Verenigde Staten alsmede de fragiele wereldorde in de huidige tijd. Dit boek is dus een geschiedenis van ontmoetingen tussen twee landen, van transnationale economische en maatschappelijke vervlechtingen en van internationale systeemconcurrentie.

Historici bespreken een geschiedenis van bilaterale betrekkingen allang niet meer alsof het alleen een optelsom van militaire conflicten en diplomatieke akkoorden is.⁵ Dat geldt in toenemende mate ook voor de relatie tussen China en Rusland. Vier eeuwen waren en zijn imperiale agressie, economische afhankelijkheid, explosief geweld, migratiebewegingen, culturele uitwisseling, tegengestelde geopolitieke belangen en de hypotheek van conflicten uit het verleden beslissende factoren. Niet op de laatste plaats drukten en drukken de mensen met hun koppigheid, of dat nu als staatsleider of als smokkelaar is, een stempel op de betrekkingen tussen beide landen. Diplomatieke activiteiten, ontmoetingsrituelen, symbolen van onderwerping en gestes van welwillendheid waren contextafhankelijk en veranderden in de loop van de tijd, evenals de velden waarop politieke belangen met elkaar concurreerden of overeenkwamen.

Dit boek vertelt de geschiedenis van Russische verkenningskaravanen die Peking pas na een reis van meer dan twee jaar bereikten en die de audiëntie toch werd ontzegd, en van brieven van de Chinese keizer die in Moskou door niemand konden worden ontcijferd. Het gaat over jezuïeten die in het niemandsland van de steppe een grensverdrag opstelden en in het Latijn opschreven, en ook over de koortsdromen van kamergeleerden uit Sint-Petersburg over een 'Russisch' Californië, dat echter tot op de dag van vandaag een moerassig land in de schaduw van China is gebleven. Ons boek volgt de sporen van een jonge Chinese journalist die vertrok naar het rode mekka, maar in Sovjet-Rusland een 'land van honger' aantrof. En in een bijrol treedt een Chinese operadiva op, die schaamteloos Sovjet-krijgsliederen zingt in het door Rusland gebombardeerde Marioepol. Zonder historische figuren als deze is een verhaal over China en Rusland niet compleet.

Net zomin is de verhouding tussen beide staten te begrijpen als niet naar de rol van derden wordt gekeken. In verschillende perioden en op verschillende plekken waren er altijd weer andere mede- en tegenspelers. Tussen de twee rijken, van het Amoergebied tot aan Centraal-Azië, ageerden en ageren nomadenvolken en later onafhankelijke staten. De Chinees-Russische betrekkingen werden bovendien steeds beïnvloed door externe machten die concurreerden met China, Rusland of allebei – Groot-Brittannië en Frankrijk in de negentiende eeuw, Japan en de Verenigde Staten in de twintigste en eenentwintigste eeuw. Daarbij volgden de verenigingen en ontvlechting tussen China, Rusland en de wereld niet altijd de mondiale conjunctuur, maar voltrokken die zich vaak asynchroon.

Door grote kenteringen in beide staten veranderde het fundament van hun onderlinge betrekkingen. Er zijn in historisch perspectief drie oorzaak-gevolgreeksen te onderscheiden, die elk een ander kader schiepen voor de Chinees-Russische verhoudingen. Van de vroegmoderne tijd tot in de negentiende eeuw benaderden beide landen elkaar meestal met terughoudendheid, totdat hun territoriale expansie ervoor zorgde dat ze direct tegenover elkaar kwamen te staan. In de twintigste eeuw construeerden communis-

tische ideologen in Moskou en Peking een fictieve eenheid en in de schaduw daarvan buitte de Sovjet-Unie de asymmetrische machtsverhouding in eigen voordeel uit, totdat interpretatieverschillen onvermijdelijk tot een breuk leidden. In de huidige tijd treden China en Rusland ook op met een houding die eensgezindheid moet uitdrukken en die antiwesters is – maar nu is Moskou de junior.

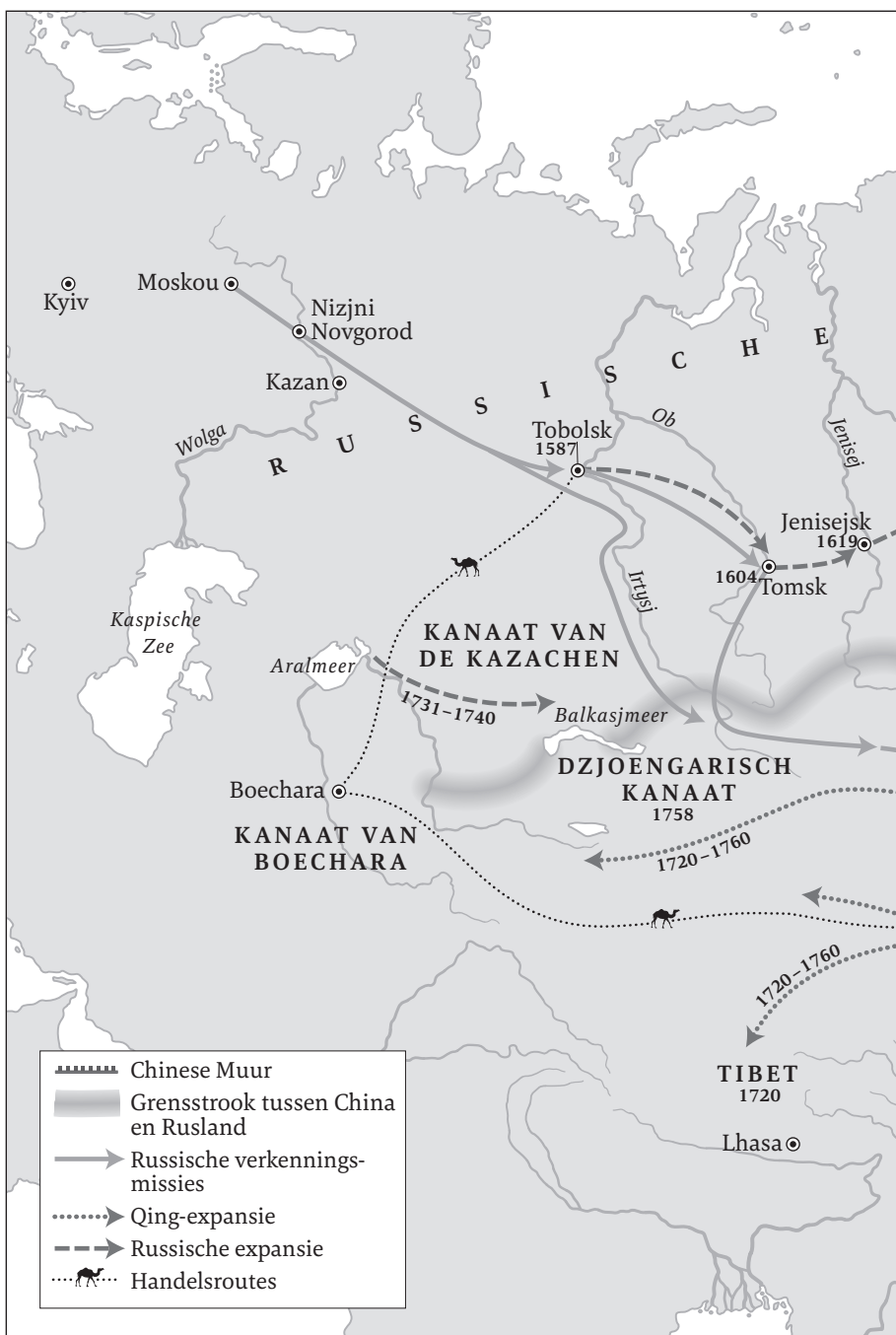
Naast deze periodespecifieke kenmerken waren er terugkerende verschijnselen die gedurende verschillende tijdperken medebepalend waren voor de relatie tussen de twee staten. Als continentale landrijken werden China en Rusland van de zeventiende eeuw tot in de huidige tijd ook voortdurend beïnvloed door de spanningen tussen het centrum en de periferie. De machtsaanspraak in de imperiale randgebieden kon pas laat worden doorgezet en bleek zelfs in de twintigste eeuw soms nog uitermate wankel te zijn. Geografische en culturele afstanden bleven bestaan, terwijl economische afhankelijkheden vaak alleen veranderden in hun rolverdeling. In principe werd de relatie tussen beide rijken gekenmerkt door een afwisseling tussen dominantie en samenwerking. De betrekkingen waren zelden symmetrisch en op basis van gelijkwaardigheid.

‘China’ en ‘Rusland’ zijn onnauwkeurige begrippen. Beide staten denken tegenwoordig historische lijnen uit waar het verre verleden op wordt geprojecteerd om een continuïteit te suggereren. Ze plaatsen zich in de traditie van voorlopers van hun staten, maar die hadden andere namen en een andere vorm – het laatmiddeleeuwse Moskovische Rijk en de Sovjet-Unie, het Chinese keizerrijk ten tijde van de Ming-dynastie en de Republiek China in de periode tussen de wereldoorlogen zijn niet identiek aan de Russische Federatie of de Volksrepubliek China van de 21e eeuw. Omwille van de leesbaarheid spreken we toch overwegend van China en Rusland, dan wel Sovjet-Unie. De twee rijken vertonen wel continuïteit wat betreft hun polyetniciteit. Hoewel Peking en Moskou tegenwoordig claimen dat ze naties zijn die door etnische meerderheden worden gedragen, waren en zijn China en Rusland geen nationale staten, maar heterogene rijken met een multi-

etnische bevolking. Alleen al daarom schieten essentialiserende verklaringen tekort om aan de vermeende culturele eigenheid een verklaringswaarde te kunnen toekennen. Metaforen van sterkte en zwakte en normatieve modellen, die soms ook door historici worden gebruikt, verwijzen hoogstens naar het historisch zelfbeeld van tijdgenoten, zonder analytische inzichten te geven.⁶

In de afgelopen drie decennia is er een reeks diplomatie- en cultuurhistorische studies verschenen die voornamelijk gericht zijn op de bilaterale verhouding in de twintigste eeuw. Doordat de archieven in China en Rusland tijdelijk toegankelijk waren, konden volkomen nieuwe perspectieven worden verkregen ten aanzien van de gesprekken in de achterkamertjes van de macht en de alledaagse ontmoetingen in de gebieden die ver van de metropolen liggen. Eén blik in de bibliotheek maakt echter meteen duidelijk dat er hoegenaamd geen belangstelling voor de lange lijnen in de geschiedenis van de betrekkingen was: sinds het einde van de Koude Oorlog is er maar één algemeen overzicht van de geschiedenis van de Chinees-Russische betrekkingen in een westerse taal verschenen.⁷

Ons boek is een inleiding in de geschiedenis van de betrekkingen tussen China en Rusland. Zonder het heden uit het oog te verliezen is het gericht op de historische complexiteit van deze relatie, die zo'n grote impact heeft op het wereldgebeuren. In twaalf hoofdstukken portretteren we aan de hand van voorbeelden de Chinees-Russische verhouding in haar vele facetten, van de politieke top in de machtscentra tot aan de alledaagse ontmoetingen aan de grens. Door de geschiedenis niet volgens het verloop van de gebeurtenissen te vertellen maar te focussen op beslissende momenten, is het mogelijk terugkerende uitdagingen en periode-overstijgende ambivalentie bloot te leggen. Bovendien geeft een aanpak waarbij er een paar punten worden uitgelicht de mogelijkheid inzicht te krijgen in de dynamiek van de betrekkingen en in de openheid van de toekomst, die er vaak anders uitzag dan de getuigen uit die tijd hadden verwacht. Zelfs de eerste Rus die naar China reisde, Ivan Petlin, was al verrast.

Terwijl China en Rusland elkaar op het wereldtoneel 'goede vrienden' noemen, blijven de geopolitieke belangen van deze twee landen met elkaar botsen. Geen twee grootmachten zijn zo nauw verbonden, en tegelijk zo verschillend. Deze complexe relatie vindt haar oorsprong in een eeuwenlange geschiedenis van afhankelijkheid en rivaliteit. Sören Urbansky en Martin Wagner reconstrueren dit gelaagde verleden, van het eerste officiële contact in 1618 tot China's reactie op de grootschalige Russische invasie van Oekraïne in 2022. Hiermee biedt *China en Rusland* een onmisbaar inzicht in een relatie die de internationale politiek van de komende decennia zal blijven vormgeven.

'... een uitstekend overzicht van de bewogen geschiedenis van de Chinees-Russische betrekkingen.' – Ulrich M. Schmid, *Neue Zürcher Zeitung*

Vertaald door Michel Bolwerk en
Carolien Ruijsenaars-Hoedjes

Uitgeverij Omniboek

Sören Urbansky,
hoogleraar Oost-Europese geschiedenis aan de Ruhr Universiteit Bochum, schreef meerdere bekroonde boeken over de grensgeschiedenis tussen China en Rusland.

Martin Wagner,
onderzoeker aan de Universiteit van Kiel en het Instituut voor Oost-Europees Onderzoek van de Vrije Universiteit Berlijn, publiceerde diverse artikelen over China en Rusland.

NUR 680

WWW.OMNIBOEK.NL

